

HÜSEYİN CAVID’İN İSTANBUL MEKTUPLARI VE OSMANLI MATBUATINDA “CAVID” İMZASI*

Mehdi GENCELİ**

ÖZET

Hüseyin Cavid Rasizade (1882-1941), 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli simalarından biridir. Cavid, lirik şiirleri ve felsefi içerikli manzum piyesleriyle Azerbaycan edebiyatına yeni bir nefes getirmiş, kendinden sonra gelen kuşağı derinden etkileyerek onlara müstesna bir edebiyat zevki aşlamıştır. Cavid’i Azerbaycan edebiyatında ayrıcalıklı kılan, bir dönem (1906-1909) içindeki bulunduğu ve havasını yakından teneffüs ettiği İstanbul muhiti için sade lisan, edebî zevk ve millî mefkûresini içtenlikle benimseyip bunları memleketi Kafkasya’ya taşımasıdır. Sovyet rejimi, İstanbul’u çağrıştıran “efendi” lakaplı Cavid’i ve onun fikriyatını bir türlü hazmedememiş, onu gözden düşürüp itibarsızlaştırmaya çalışmış, başaramayınca da vazgeçilmez olduğuna kanaat getirip kendi safına çekmenin yollarını aramıştır. Bu arayış, Cavid’in ölümünden sonra dahi devam etmiştir. Bu çalışmada şair Hüse-
yin Cavid’in Türkiye ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Cavid’in hayat hikâyesine farklı yaklaşımlar sunan hatıra ve biyografi kitapları mukayeseli olarak incelenmiş, Sovyet döneminde yapılan tahrifler düzeltilmeye çalışılmış, yine Sovyet döneminde sakıncalı görülerek göz ardı edilen hususlar dikkat merkezine taşınmıştır. Cavid, öğrenim amacıyla 1906’da İstanbul’a gelmiş, Darülfünûn’un edebiyat şubesinde bir müddet tahsil almıştır. İstanbul’da bulunduğu yıllarda Nahçıvan’daki hocası ve hâmisî Kurbanali Şerifzade’ye mektuplar yazıp göndermiştir. Makalenin ikinci bölümünde de bu mektuplarda ifade edilen düşüncelerin özellikle dönemin Osmanlı hayatına müteallik kısımlarına yer verilmiştir. İncelemenin üçüncü bölümünün konusunu ise 1906-1923 yılları arasında Cavid’in Osmanlı matbuatında nesredilen toplam sekiz şiiri ve genel olarak Cavid hakkında Osmanlı matbuatında yer alan bilgi ve değerlendirmeler teşkil etmiştir. Daha önceki araştırmalarda, Cavid’in Osmanlı matbuatında sadece üç şiiri tespit edilebilmiştir. Yaptığımız kapsamlı taramayla beş şiir daha bulunmuş, bulunan şiirlerin İstanbul matbuatına geliş serüveni üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatı, Osmanlı matbuatı, İstanbul, mektup, şiir.

* Bu makale, 24-25 Ekim 2012 tarihlerinde Bakü’de düzenlenen “Hüseyin Cavid Yaratıcılığı: Çağdaş Tefekkür Işığında” konulu sempozyumda sunulan “Osmanlı Matbuatında Hüseyin Cavid İmzası” başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mgenceli@gmail.com

Giriş

Hüseyin Cavid, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en çok okunan ve hakkında en çok konuşulan şairlerinden biridir. Cavid, sadece şiir yazmakla kalmayıp tıpkı bir filozof gibi varlığı sorgulamış, anlamlandırmaya çalışmış; bunun neticesi olarak da ortaya kendi içinde tutarlı, özgün ve kapsamlı bir düşünce modeli çıkarmış mütefekkir bir şairdir. Cavid'in dünya görüşünün ve şiir dilinin teşekkülünde, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemde içinde bulunduğu İstanbul muhitinin derin tesiri vardır. Bu tesir, Sovyet dönemi dâhil olmakla beraber, hayatının sonuna kadar Cavid'de izini devam ettirmiş, onun sanat anlayışını ve fikriyatını sürekli beslemiştir.

Cavid'in eserlerinde belirgin bir tasavvuf damgası vardır. Cavid sadece eserlerini değil, hayatını da tasavvufun öngördüğü çizgiye oturtmaya çalışmıştır. Bu çizgi, 1920 yılına kadar tehlike arz etmese de Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'ı işgalinden bir süre sonra birtakım rahatsızlıklara yol açmış, Cavid'in hayatını tehlikeye sokmuştur. Sağlığında Cavid'in çizgisini ısrarla değiştirmeye çalışan sosyalist rejim, muvaffak olamayınca onu Sibirya'ya sürgün etmiş; ölümünden sonra da sipariş üzerine yazılan güdümlü hatıra kitapları vasıtasıyla aslında onun da ideolojik olarak kendileri ile aynı görüşte olduğunu göstermeye çalışmıştır.

1920 yılını Azerbaycan tarihinde bir milat olarak gören sosyalistler, bu tarihten önce hiçbir müspet gelişme görülmediği, asıl terakkinin Bolşevizm'in gelişile başladığı kanaati oluşturmaya çalışmıştır. Bu sebepledir ki en yakın arkadaşı Abdullah Şaik hatırlarında Cavid'in İran'a ve İstanbul'a eğitim için değil, mefruşat ticareti yapmak için gittiğini yazmıştır. Hüseyin Cavid, Mehmed Hâdi ve bunlar gibi 1920 öncesine uzanan diğer romantik şair ve yazarlar, Azerbaycan'da hâlâ Sovyet döneminde hazırlanan, dolayısıyla güdümlü olmaya mahkûm araştırmalar ve hatıra kitapları üzerinden mütalaa edilmektedir.

Eserlerini İsmail Gaspıralı'nın salık verdiği sade İstanbul Türkçesiyle kaleme alan Hüseyin Cavid, Millî Edebiyat akımının öngördüğü "sade lisan" anlayışının Kafkasya'daki en başarılı uygulayıcısıdır. Bir süre İstanbul'da bulunmuş ve eserlerini dönem itibarıyla Türklerin neredeyse ortak dili hâline gelmiş olan İstanbul Türkçesiyle kaleme almış olmasından dolayı Cavid, Sovyet döneminde dahi yakınları tarafından "Cavid

Efendi” olarak anılmıştır. Azerbaycan edebiyatının yegâne “efendisi” ve “İstanbul mümessili” Cavid’in eserlerinin Türkiye’de yayınlanmamış olması ise bu alanda görülen önemli bir eksikliktir.

H a y a t ı

Hüseyin Câvid Rasizade, 24 Ekim 1882 tarihinde Azerbaycan’ın Nahçıvan kentinde dünyaya gelir. Mahalle mektebinde (molla-hânedede) klasik usulle beş yıl eğitim alır. On dört yaşına geldiğinde, Cavid gibi birçok Nahçıvanlı gencin rehberi ve fikir babası sayılan dönemin tanınmış muallimlerinden Muhammed Taki Sıdkî’nin Nahçıvan’da açmış olduğu Mekteb-i Terbiye adlı okula başlar ve eğitimini burada devam ettirir. Mekteb-i Terbiye, Nahçıvan’da faaliyet gösteren ender “Usul-i Cedit” mekteplerindendi. Muhammed Taki Sıdkî, Türkçeye önem veren aydınlardandı. Ona göre Türkçe “evvelâ ana dilidir, sâniyen vatan dilidir, sâli sen millet dilidir.”¹ Cavid, 1898’de bu okuldan başarıyla mezun olur ve Tebriz’e gider.²

Cavid Tebriz’den Nahçıvan’a, Muhammed Taki Sıdkî unvanına mektuplar göndererek gördüğü işler konusunda hocasına bilgi verir. Mektuplardan Cavid’in Tebriz’den sonra Urmiye’de de bulunduğu, Rusya Türkleri tarafından neşredilen matbuatı burada takip etmeye çalıştığı anlaşılır: “*Tercüman*’dan bir haber yoktur, bilmiyorum belki İran’a bırakmıyorlar... *Süreyya* ve *Şark-ı Rus* gazetelerini komşum İrevanlı Kâzımov’dan alıp geceleri okuyorum.”

¹ Memmed Cefer, *Hüseyin Cavid*, Bakı 1960, s. 20. [M. T. Sıdkî’nin 1856’da “Mekteb-i Terbiye”de söylediği nutuktan. Respublika Elyazmaları Fondu, arşiv 7-G-3(33)]

² Hüseyin Cavid’in Tebriz’e gidiş amacı, kaynaklarda netlik kazanmamıştır. Abdullah Şâik hâtıralarında Cavid’in Tebriz’e ağabeyinin yanına gittiğini, Tâlibiye adlı mektepte Arapça ve Farsça öğrenmeye başladığını, gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı da okulu bırakmak zorunda kaldığını yazar. Abdullah Şâik’e göre Cavid, okulu bıraktıktan sonra mefruşat ticaretine başlar. (Abdulla Şaiq, *Hatirelerim*, Bakı 1961, s. 201). Oysa Cavid, Tebriz ve Urmiye’den Muhammed Taki Sıdkî’ye gönderdiği mektuplarda ticarî faaliyetten söz etmez; bilakis orada okuduğu kitaplardan (*Emsile*, *Şerh-i Âmil*, *Sarf-ı Mîrî*, *Tasrif*) bahseder, Kafkasya’da neşredilen gazetelerden haberdar olmak istediğini yazar. Mektuplardan birinde göz ağrısından kurtulduğunu da kaydeder. Cavid, İran’da ticaretle uğraşmış olsa dahi şahsî çabalarıyla eğitim aldığı, matbuatı takip ettiği mektuplarından anlaşılmaktadır.

Cavid'in Urmiye'den gönderdiği mektupları Tiflis'te Azerbaycan Türkçesiyle neşredilen *Şark-ı Rus* gazetesinde derç edilir. Bu mektuplardan biri de çok sevdiği hocası Muhammed Taki Sıdkî'nin ölümü dolayısıyla yazdığı taziye mektubudur. Bu yazılar aynı zamanda Cavid'in matbuat sayfalarında görülen ilk yazı denemeleridir. *Şark-ı Rus* gazetesindeki bir yazısında yer alan "evlâd-ı vatan Türk dilini bilmelidir"³ vurgusu, Cavid'in ana diline verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *Şark-ı Rus*'tan sonra Hüseyin Cavid ismine, bir tashih dolayısıyla *Hayat*'ta (21 Aralık 1905), "Sâlik" mahlasıyla yazdığı seksen beş mısralık bir şiirle de *İrşad* gazetesinde (18 Ocak 1906) rastlanır.

Hüseyin Cavid, Nisan 1906'da Darülfünun'da okumak amacıyla Nahçıvan'dan İstanbul'a gider.⁴ Nahçıvan'da aldığı diploma Darülfünun'a

³ Rasizade, "İslâm Tarihi, Maarif ve Türk Dili Hakkında", *Şark-ı Rus*, no: 146, 27 Ağustos 1904.

⁴ Kaynaklarda Hüseyin Cavid'in İstanbul'a gittiği tarih hakkında çelişkili bilgiler vardır. Memmed Cefer'e göre Cavid İstanbul'a ilk defa 1903 yılında gitmiş, hastalandığı için 1904'te dönmek zorunda kalmış, iyileştikten sonra tekrar İstanbul'a gitmiştir. Oysa Urmiye'den gönderdiği mektuplardan ve *Şark-ı Rus* gazetesindeki yazılarından Cavid'in 1904'te önce Urmiye'de, sonra da Nahçıvan'da olduğu anlaşılır. Gulam Memmedli, 30 Ağustos 1906 tarihli *İrşad* gazetesinde yer alan: "İstanbul muhbirlerimiz yazıyor: İkmâl-i tahsil için Bakü Müslümanlarının i'zâm ettikleri zevât, İstanbul'a vârid oldu. Bunlardan beşi Bakü'den, biri Gence'den, biri de Nahçıvan'dan gönderilmiştir." (*İrşad*, no: 204, 30 Ağustos 1906) şeklindeki haberi esas alarak Nahçıvan'dan gönderilen talebenin Hüseyin Cavid olma ihtimali üzerinde durur. (Gulam Memmedli, *Cavid-Ömrü Boyu: Heyat ve Yaradıcılıq Salnamesi*, Bakı1982, s. 34). Peki, bu ihtimal ne kadar doğrudur? Bu beş kişi kimdir? Cavid'le aynı yıllarda İstanbul'da bulunmuş Genceli bir talebenin de olduğu bilgisi doğrudur. Abdullah Tevfik isimli Genceli talebeyle Cavid, İstanbul'da tanışmış ve Abdullah Tevfik'in vefat ettiği tarihe kadar (1912) yakın dostlukları devam etmiştir. Diğer üç kişinin kimliği hakkında maalesef bilgi yoktur. Ancak mektuplarından Cavid'in İstanbul'a Bakü'den değil, Nahçıvan'dan gittiği, beraberinde başka öğrenci bulunmadığı anlaşılır. Yine mektuplarında Cavid'i İstanbul'a "Bakü Müslümanlarının i'zâm" etmediği, mâlî yardımların ona daha çok Nahçıvan ve Tiflis'ten geldiği görülür. Hüseyin Cavid'in yakın arkadaşı ve aynı zamanda edebiyat tarihçisi Eziz Şerif'in hâtırasında anlattıkları daha isabetli görünmektedir: "Benim hesabıma göre Hüseyin Cavid Nahçıvan'dan 10 Nisan 1906 tarihinde çıkmış, bir gün sonra Tiflis'e ulaşmış, burada Ahundov mihman-hanesinde konaklamış, 12 Nisan'da Batum'a geçmiş, burada da birkaç gün kalıp pasaport temin ettikten sonra 19 Nisan'da Pagi adlı Fransız gemisiyle İstanbul'a gitmiş, 24 Nisan'da İstanbul'a ulaşmıştır" (Eziz Şerif, *Keçmiş Günlerden*, Bakı 1977, s. 35-36). Eziz Şerif'in not ettiği bilgiler, Cavid'in İstanbul'a gidiş serüvenini yazdığı mektubundaki bilgilerle örtüşmektedir.

başlamak için yeterli görülmediğinden yaklaşık altı ay burada “îdâdî programa” devam eder, bu programı ikmal ettikten sonra Darülfünun’a kabul edilir.⁵ Daha idadî programa devam ettiği sıralarda Rıza Tevfik’le tanışır ve onun özel derslerine katılır. Rıza Tevfik, 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’ten sonra milletvekili seçilir ve dersleri bırakır.⁶

Hüseyin Cavid’in İstanbul’a gidiş amacı da bazı kaynaklarda farklı zikredilmiştir. Hüseyin Cavid’in en yakın dostu olarak bilinen Abdullah Şâik, hâtıralarında Cavid’in Tebriz’den döndükten sonra Gürcistan’a gittiğini, orada babasının arkadaşı bir tacirin şirketinde işe başlayarak o şirket aracılığıyla ticarî amaç için İstanbul’a gönderildiğini yazar (Abdulla Şaig, a.g.e., s. 291). Cavid’in İstanbul’dan gönderdiği mektuplardan, giderken beraberinde satılık birkaç halı (seccade) götürdüğü anlaşılrsa da nihâî amacının İstanbul’da eğitim almak olduğu hem mektuplarından hem de İstanbul’da kaldığı süreden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Mişkinaz Hanım’ın hatıraları da Cavid’in İstanbul’a eğitim amacıyla gittiği kanısını desteklemektedir: “Cavid sohbetlerinde derdi ki beni Tebriz ve İstanbul’da okumaya babam sevk etti. Babamın vasiyeti üzerine ağabeyim Şeyh Muhammed, beni İstanbul’a okumaya gönderdi.” (Mişkinaz Cavid, “Cavid’i Hatırlarken”, *Cavid’i Hatırlarken*, Bakı 1982, s. 236).

⁵ Eğitim için İstanbul’a gelen Rusya Türklerinin burada birtakım bürokratik mâniyalara maruz kalmaları, dönemin bazı gazetelerinde haber konusu olmuştur: “Rusyalı yazık İslâm talebeleri az para ile yahut hiç parasız İstanbul’a gelmeye başladılar. Ancak Osmanlı vükelâsı, büyük memurları ve mektep müdürleri keyfi hareket ettikleri için Rusya’dan gelen İslâm talebeleri, mekteplere giremiyorlar; girseler dahi bin bir çeşit teftiş ve zaptiye nezaretlerinde süründürülüp rüşdî, idadî mekteplere kabul ediliyorlar” (*Tâze Hayat*, no: 67, 3 Temmuz 1907, İmza: İslâmoğlu). Memmedli: “İslâmoğlu’nun Cavid olma ihtimali var” der. (Gulam Memmedli, a.g.e., s. 36.) Mektubun İstanbul’dan gönderilmesi ve Cavid’in Darülfünun’dan önce İdadî mektebe devam etmiş olması, Memmedli’yi bu kanaata vardırması olmalı. Oysa Hüseyin Cavid’in bu imzayı kullandığına dair kanıt mevcut değildir.

⁶ Cavid, İstanbul edebî muhitiyle yakından alâkadar olmuş, Osmanlı muharrir ve şairlerini takip ederek mütalaa etmiş, edindiği tecrübe ve birikimlerini Kafkasya’ya döndüğü zaman yakın çevresiyle paylaşmaya çalışmıştır. Bu konuda Eziz Şerif’in anlattıkları kayda değerdir: “Gecenin ilerleyen saatine kadar Cavid bizde kaldı. Ahmed Hikmet’in *Hüsn ü Aşk* eserini okuduk. Bu kayda ilave edeyim ki Hüseyin Cavid Osmanlı edebiyatından, Osmanlı yazarlarından bize çok şey anlattı. Onun tahrikiyle ben o zaman İstanbul’dan birkaç kitap sipariş edip almıştım. Ahmed Hikmet’in *Hârîstan ve Gülîstan* adlı hikâyeler kitabı, Mehmed Emin Bey’in *Türk Sazı*, Abdülhak Hamid’in *Duhter-i Hindu*, *Nesteren*, *Tezer* vs. eserleri de vardı ki bu eserler şimdi de benim kütüphanemde korunmaktadır. Biz Cavid’e Rus edebiyatını ve Rus diline tercüme edilmiş Batılı yazarların eserlerini tanıttığımız gibi o da bize Şark edebiyatını, özellikle Türk yazarları, onların en kıymetli eserlerini tanıttı. 9 Kasım 1912. Tiflis.” (Eziz Şerif, “Hüseyin Cavid”, *Cavid’i Hatırlarken*, Bakı 1982, s. 269) Azerbaycan Edebiyatı üzerine çalışmalarlarıyla bilinen ve Moskova Devlet Üniversitesi’nde profe-

Cavid, 1909'da Nahçıvan'a döner, çalışmak ister; lâkin iş bulamaz. Mecbur kalarak kendi evinde ders vermeye başlar. Daha sonra Bakü'ye geçer. Bu yıllarda bazı eserler kaleme alır. "Mesud ve Şefika" başlıklı şiiri Bakü'de çıkan *Hakikat* gazetesinde Aralık 1909 tarihinde neşredilir. Mezkûr gazetede birkaç yazısı derç edilir. 5 Haziran 1910'da Nahçıvan'a gitmek üzere Bakü'den ayrılır. Abdullah Şaik'e gönderdiği mektupta Nahçıvan muhitini sıkıcı bulduğunu, bu sebeple orada fazla kalamayacağını ifade eder. Eylül 1911'de Tiflis'e gider. Tiflis'te faaliyet gösteren İttifak mektebi heyetinin rica ve arzusu ile mezkûr mektepte kalmaya ve "Osmanlı dilinde tedaris" etmeye karar verdiğini 14 Eylül 1910 tarihli bir mektubunda Abdullah Şaik'e anlatır.

Cavid 1912'nin Ocak ayında Gence'ye geçer ve iş aramaya başlar. Cavid'in aradığı iş öğretmenliktir; ama amacına ulaşamaz.⁷ Osmanlı – Rusya münasebetlerinin iyi olmadığı bu dönemde, Rusya'da 1905 yılında ilan edilen Meşrutiyet'in olumlu etkileri ortadan kalkmış, Stolipin'in katı merkezîyetçi uygulamalarıyla Rusya hükümeti özellikle Müslümanlara karşı tutumunu bir hayli sertleştirmiştir. Bu sebeptendir ki Çarlık Rusya'sı Osmanlı'da tahsil alıp dönenlere müspet gözle bakmaz. Cavid'in kendi alanına uygun iş bulamamasının nedeni, bu hususta aranabilir.

Ekim 1912'de Cavid, Tiflis'e döner. Burada, Feridun Bey Köçerli'nin yardımıyla Mirze Feteli Ahundov'un da bir zamanlar ders vermiş olduğu mektepte Türk dili hocası olur. Daha önce yazmış olduğu *Ana*⁸ piyesi ile

sör olan Aziz Şerif (1895-1988), Cavid'in hâmesi ve İstanbul'dan gönderdiği mektupların muhatabı Kurbanali Şerifzade'nin oğludur. Cavid İstanbul'da bulunduğu yıllarda Aziz Şerif de İrevan'da eğitim almaktaydı. 1912 yılında Tiflis'te buluştukları anlaşılmaktadır. Cavid'le Aziz Şerif'in yakın dostluğu Cavid'in Sibirya'ya sürgün edildiği tarihe kadar devam etmiştir.

⁷ Memmed Cefer, Hanefi Zeynalli'nın makalesine istinat ederek Cavid'in bu yıllarda Gence Demiryolları'nda muhasip olarak görev yaptığını kaydeder. Cefer'e göre Cavid, Gence'de birkaç ay öğretmenlik yapmış, görevine son verildikten sonra muhasipliğe başlamıştır (Memmed Cefer, a.g.e., s. 340).

⁸ Eziz Şerif'in kaydına göre Tiflis'te kendi parasıyla neşrettirdiği bu esere Cavid, "hususî bir mülâhaza" da ilave etmiştir: "*Ana*, elfaz ve terkibâtça, kavâid ve ta'biratça İstanbul Türkçesini hatırlatmakla beraber, Kafkasya'yı da bütün bütüne unutmak istemez. Parmak usulü yahut manzum yazılarda kafiyece takip edilen usul de pek sığ olmayarak oldukça serbest ve geniştir" (Eziz Şerif, "Hüseyn Cavid", *Cavid'i Hatırlarken*, s. 273).

*Geçmiş Günler*⁹ adlı şiir mecmuasını burada neşre muvaffak olur. 1915'te Tiflis'ten ayrılarak Bakü'ye gelir ve "Safa" mektebinde Türkçe hocalığı yapar. Aynı zamanda Bakü matbuatında çeşitli eserleri tefrika edilir. Bakü gazetelerinde Cavid'den bahseden yazılar yer alır; artık o Kafkasya'da çok sevilen bir muallim ve muktedir bir şair olarak tanınmaktadır.¹⁰ 1918'in Mart ayında Taşnak – Bolşevik birleşik güçleri Bakü'yü işgal eder, katliama sebep olur.¹¹ Bu hadiseden sonra Cavid, Bakü'yü terk etmek zorunda

⁹ Cavid, o döneme kadar, özellikle İstanbul'da yazdığı şiirleri, bu eserde bir araya getirir. Toplam 24 sayfadan oluşan kitabın sonuna müellif: "*Geçmiş Günler*'i şairane bir nazarla gözden geçirenler şiire benzer değerli bir şey bulamazlar. Şu yapraklar yalnız hikâye ve hasbihâl tarzında karalanmış birtakım parçalardır. Yazılışına gelince, *Ana*'daki 'mülâhaza'ya bir kere atf-ı nazar edilmesi kâfi olsa gerek." şeklinde bir de kayıt düşer (Hüseyin Cavid, *Geçmiş Günler*, Tiflis 1913, s. 24.). Kitap, İsmail Hakkı'nın Tiflis'teki Şark matbaasında basılır.

¹⁰ "Hüseyin Cavid Efendi, Kafkasya İslâmlarının en derin düşünceli ve ince duygulu, emel-perver, hakikî şairidir. Onun mümkün olduğu kadar sade Türkçe kelimelerden dizdiği selis ve âhenktar kıtaât-ı bediâsı, okuyanın karşısında maharet ve letafet, nezaket ve nezahet, mânâ ve hikmet, emel ve fikret gibi pek nadir mezâyâ-yı âliyesi canlanarak son derece parlak ve dil-nişîn levhalar tasvir etmektedir. Şu meziyetler bütün bir levhada âhenktar-âne bir surette çizilip gittiği gibi onun her bir kelimesinde, imlâsında, şivesinde, lisanında ve yalnız kendine has üslûb-ı fasihinde bile diri diri çırpınıp duruyor. Bundan dolayı biz Hüseyin Cavid Efendi'yi Kafkas Müslümanlarının en birinci meâlî-perver bir edib-i hikem-nisâr-ı bedîi ve şair-i suhantrâz-ı nezîhidir demek isterdik. Şair cenaplarını bu suretle karilerimize takdim ederek Bakü'ye vürudunu tebrik eyeriz." (*Yeni İktbal*, no:90, 13 Ağustos 1915)

¹¹ Tarihe "31 Mart 1918 Bakü Katliamı" adıyla geçen mezkûr hadise hakkında Nesrin Sarıahmetoğlu aşağıdaki bilgileri aktarır: "... Ermeni askerlerine Ermeni aydınları kumanda ediyorlardı. Evlere girerek pek çok insanı öldüren bu gruplar, aynı zamanda şehrin bütün sosyal yapılarını, millî sembollerini, kültür ocaklarını dağıttılar. *Kaspi* ve *Açık Söz* gazetelerinin yayın merkezleri, Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin bulunduğu İsmailiye binası yakıldı. Taşnak – Bolşevik grupların yarattığı terör hareketi şehirdeki Rusların tedirgin olmasına ve bu insanlık dışı katliamlar karşısında itirazlarını bildirmelerine sebep oldu. Kanlı bir karakter alan bu dönem, 2 Nisan 1918 gece yarısına kadar devam etti. Sağ kalan Müslümanlar Bakü'den ayrıldılar. Üç gün devam eden Mart olaylarında pek çok yazar farklı rakamlar vermiş olsa da resmî kayıtlara göre 12-19 binden, resmî olmayan kayıtlara göre ise 30 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir." (Nesrin Sarıahmetoğlu, "Azerbaycan Tarihçiliğinde Bakü Mart Olaylarının Yeniden Değerlendirilmesi [31 Mart 1918]", *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, İstanbul 2010, s. 30). Cavid, Eziz Şerife gönderdiği 4 Mart 1923 tarihli mektubunda, yukarıda adı geçen *Açık Söz* gazetesinin 31 Mart 1918'de yakılan matbaasında sekiz bin kitabın yandığını yazmıştır.

kalarak¹² Tebriz'e gider¹³, oradan da Nahçıvan'a döner. Nahçıvan'da bir süre Rüşdiye mektebinde öğretmenlik yapar. 1918'in Ağustos ayında Mişkinaz Hanım'la evlenir. Bu yıllarda Cavid'in birçok eseri neşredilmiş, tiyatroları sahnelenmiştir.¹⁴

Çarlık Rusya'sının dağılmasından sonra 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilir. 4 Haziran 1918'de Osmanlı Ordusu'nun Gence'ye (o zamanki adıyla Yelizavetpol) dâhil olmasının akabinde hükümet, Gence'ye nakledilir. Kafkas İslâm Ordusu'nun 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü işgalcilerden tamamen temizlemesinden sonra Bakü başkent ilan edilir. Mehmed Emin Resulzade önderliğindeki Azerbaycan Millî Hükümeti, Hüseyin Cavid'i unutmaz ve onu Bakü'ye davet eder. Cavid, Mart 1919'da Bakü'ye gelir.¹⁵ Bakü'de sevdiği mesleği-

¹² Hüseyin Cavid, Mart 1918'de Bakü'de yaşadıklarını dostu Abdullah Şâik'e anlatmış: "Mart hadisesinin ikinci günü bir deste Taşnak askeri otelin kapısını kırıp içeri girdiler ve altmış kişiden ziyade misafiri esir aldılar. Ben vaziyetin vahim olduğunu bildiğimden gitmek istemiyordum. 'Ne yapacaksınız burada yapın!' dedim. Lâkin hepimizi mecburen çıkarıp götürdüler. Yolda her sokak başı üzerimize ateş edildiğçe hepimiz korkudan yerlere yatıp birbirimize yaslanıyorduk. 'Kalkın!' emri verilince arkadaşlarımızdan birçoğunun kurşunlara tuş olduğunu görürdük. Altmış kişiden sadece iki kişi kaldık. Bizi götürüp Mayılov tiyatrosuna bıraktılar. Ortalık yatışınca ya kadar orada kaldık. Bu hadiseden çok müteessir oldum. Şimdi Hüseyin Sadık'la Enzeli'ye kaçmaya karar vermişiz. Sana da burada kalmamayı öneririm." Şâik, devamında kendisinin Bakü'den ayrılmadığını Cavid'le Hüseyin Sadık'ın Enzeli'ye, ordan da Tebriz'e gittiklerini anlatır. Şâik'e göre Cavid, meşhur drama eseri *İblis*'i bu acı olayların tesiriyle kaleme almıştır (Abdulla Şaiq, a.g.e., s. 205).

¹³ Gulam Memmedli, 1940'lı yıllarda Tebriz'de tanıştığı Hacı Muhammed Nahçıvani'den Cavid'e ait bir hatıra nakleder: "1918'de Hüseyin Cavid Tebriz'e geldi. Bir müddet bizim evde kaldı. O vakit Tebriz'de Şeyh Muhammed Hıyabanî'nin *Teceddüt* gazetesinde Cavid'in bir şiiri derç edildi. O, bir süre Tebriz'de kalıp Nahçıvan'a gitti." Memmedli, *Teceddüt* gazetesinin Cavid'in şiiri derç edilen nüshasını gördüğünü; ama malum sebeplere göre Bakü'ye getiremediğini de kaydeder (Gulam Memmedli, a.g.e.,s. 94-95).

¹⁴ Bahçesaray'da neşredilen 1 Ağustos 1918 tarihli *Millet* gazetesi, Cavid'in *Maral* adlı eserinin bir gün sonra Akmescit tiyatrosunda öğrenciler tarafından sahneleneceğini yazar. Bu aynı zamanda Kırım'da Tatarca oynanan ilk drama olacaktır (Gulam Memmedli, a.g.e., s. 96-97).

¹⁵ Cavid'in Bakü'ye gelişini yeni hükümetin yayın organı olan *Azerbaycan* gazetesi şöyle duyurur: "Mart (1918) hadisesinde düşmana esir düşen, şans eseri kurtularak Bakü'den İran tarihiyle Nahçıvan'a geçen, bir seneye yakın bir süredir arzuladığımız meşhur şair Hüseyin Cavid Efendi hazretleri, yeniden şehrimize vürüd etmiş ve dün

ne, öğretmenliğe devam eder; Abdullah Şâik'le beraber okullarda okutulmak üzere edebiyat dersliği hazırlar. *Şeyda* adlı eseri Aşkabat'ta, Taşkent'te ve Bakü'de oynanır. *İblis*, *Uçurum* ve *Afet* adlı meşhur eserlerini bu yıllarda kaleme alır.¹⁶

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kuran ve yöneten isimlerin birçoğu Cavid'in yakinen tanıdığı kişilerdi. Cavid'in, en mutlu günlerini, Azerbaycan'ın bu sefer Bolşevik Rusya tarafından işgal edildiği tarihe kadar olan dönemde yaşadığı söylenebilir. Sovyetler kurulduktan sonra Cavid, 1920'den 1925'e kadar Bakü Darülfünununda Dil ve Edebiyat öğretmeni olarak görevde bulunur, okullara derslikler hazırlar. 1926'da emekli olur.

1922 yılında Bakü'de Türk alfabesinin ıslahı veya Latin alfabesine tebdili meselesi gündeme getirilir. Sovyetlere bağlı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin lideri Neriman Nerimanov önderliğinde bir komisyon kurulur ve bu komisyona uzman sıfatıyla Hüseyin Cavid de davet edilir. Komisyona gönderdiği cevaptan Cavid'in mevcut alfabenin ıslahına veya Latin alfabesini kabule taraftar olmadığı anlaşılır: "Latinciler komisyonu başkanına! Komisyonda arz ettiğim gibi ben ne Latinciyim ne de ıslahçı; olsa olsa ben yalnız Türk dünyasını hakkıyla anlayan, âlim, mütehassıs, lisancı ve alfabeci vatandaşların gelecekteki tecrübelerinden istifade eden bir muallim olabilirim ve şimdilik hiçbir komisyonda iştirak etmem."¹⁷ Bu itiraz Nerimanov'u memnun etmez; ama o yine vazgeçmeyerek Cavid'i kazanmak için farklı yöntemler düşünür. Nerimanov'un hususî talimatıyla 27 Mart 1922'de Bakü'de "Cavid Gecesi" tertip edilir. Aynı yılın sonlarına doğru neşredilen *Millî Kıraat Kitabı*'na Hüseyin Cavid'in geniş biyografisi

idaremize teşrif getirmişti. Hüseyin Cavid Efendi, üç yoldaşıyla beraber sâbık Aras Türk hükûmeti ve sonra millet-i umumî reyî ile Azerbaycan'ın bir kısmı ilan edilmiş olan Cenubî Kafkasya tarafından muayyen vekâlet ve vazife ile gelmişler" ("Hüseyin Cavid Efendi'nin Vürûdu", *Azerbaycan*, no: 52, 9 Mart 1919). Cavid, 1919 yılında Nahçıvan'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile görüştüktan sonra Bakü'ye gitmiştir. Gazetede ki haberde yer alan "muayyen vekâlet ve vazife" vurgusundan Cavid'in Bakü'deki yeni hükûmete Kâzım Karabekir Paşa'dan mesaj götürdüğü anlamı da çıkarılabilir.

¹⁶ Ferhad Ağazade'nin 1912'de Bakü'de hazırladığı *Edebiyat Mecmuası* adlı ders kitabına konan "Ezik Palamut" hikâyesinin müellifi, Hüseyin Cavid olarak gösterilmiştir. Oysa "Ezik Palamut"un müellifi Hüseyin Cavid değil, Hüseyin Cahit'tir.

¹⁷ *Komünist*, 20 Ocak 1922.

ve “Öksüz Enver” adlı şiiri konur. Ders kitabı olarak hazırlanan bu eserin müellifi, Cavid’in yakın dostu Abdullah Şâik’tir.

Sovyet ideolojisi, Cavid’in fikirleriyle örtüşen bir ideoloji değildir. Rejim, halk tarafından iyice benimsenmiş bir düşünürü hemen gözden çıkarmak istemez, onu kendi safına çekmek için uğraşır; bu yolda belki de hiçbir edip ve düşünüre göstermediği kadar tolerans gösterir. Zira Cavid gibi mütefekkir bir şairin saf değiştirmesi, toplum üzerinde derin tesir uyandıracak ve yeni ideolojinin sahiciliği Cavid yoluyla da kanıtlanmış olacaktır. Ne var ki Cavid, yeni ideolojiyi benimsemekte bir hayli müte-reddit görünmektedir. Yeni rejim Cavid’in bu soğukluğunu Batı edebiyatını ve felsefesini tam anlamıyla idrak etmediğine vermiş olmalıdır ki 1926 yılında onu Avrupa’ya tedavi olmaya ve muasır Batı edebiyatını öğrenmeye gönderir. Cavid, 10 Nisan’dan 1 Ekim’e kadar Berlin’de kalır, gözlerini ve karaciğerini tedavi ettirir. Sovyet dönemi edebiyat araştırmacıları, Cavid’in daha sonra “semadan yere inerek Sovyet platformu cephesine geçip eserleriyle Sovyet devletine hizmet ettiğini” iddia ederler ki bu iddia hakikati yansıtmaktan bir hayli uzaktır.¹⁸ Cavid, hayatının sonuna kadar Sovyet ideolojisine muhalefetini sürdürmüş, özellikle İstanbul’dayken edindiği tasavvufî öğretiyeye sâdık kalmıştır. Nitekim binlerce Müslüman Türk aydını gibi Cavid de Stalin döneminde Sibiryaya sürgün edilmiş ve orada 1941 yılında vefat etmiştir.

¹⁸ 1930’lu yılların başında Azerbaycan Halk Maarifi Kurumu Başkanı Mustafa Kuli-yev, Cavid’i makamına çağırır. Çaylar içildikten sonra Kuli-yev Cavid’e der: “Yoldaş Cavid, siz hiç şüphesiz, çok büyük bir şairsiniz; halk bu nedenle sizi çok seviyor; fakat sizin şiirleriniz bizim yeni hayatımızdan bahsetmiyor. Siz kadın güzelliği, aşk, tabiat gibi apolitik konuları işliyorsunuz. Ülkemizde vuku bulan değişikliği, ilerlemeyi görmüyor musunuz? Kolhozlar teşkil ederek köylerimizin çehresini değiştiriyoruz, traktörlerle çölleri ekin hâline getiriyoruz; ama ne yazık ki sizin eserlerde traktöre rastlayamıyoruz. Siz ne zaman traktörden yazacaksınız?” Cavid, müdürün odasındaki tabloları göstererek cevap verir: “Ben de sizin tablolarında aşk, güzel kadın, kadeh, meyve gibi apolitik unsurlar görüyorum. Traktörlerimizin sesi çölleri inlettigi hâlde sizin duvarlarınızı traktör resmi süslememektedir. Neden traktör resmi asmadınız duvarlarınıza?” Kuli-yev: “Siz ne konuştuğunuzun farkında mısınız? Bunlar sanat eseridir, traktörün bunların yanında işi ne?” Cavid: “Peki benim şiirlerim sanat eseri değil midir? Neden tırtullı traktörlerinizi benim şiirlerime sokmak istiyorsunuz?” (Vahram Alazan, “Hüseyin Cavid’le Görüşlerim”, *Cavid’i Hatırlarken*, s.219).

İstanbul Mektupları

Hüseyin Cavid, Nahçıvan'da ikamet eden Kurbanali Şerifzade'ye¹⁹ yedisi İstanbul'dan, ikisi Tiflis'ten olmak üzere toplam dokuz mektup göndermiştir. Mektupların aslı Bakü'de Hüseyin Cavid Müzesi'nde korunmaktadır. Mektuplar, Cavid'in İstanbul hayatı ve Osmanlı ile alâkalı birtakım bilgiler ihtiva etmektedir. Bu hususa binaen mektupları kısmen sadeleştirerek ifade kusurlarını da bertaraf edip anlaşılır bir şekilde özetlemeye çalıştık. Mektupların tam metni Bakü'de 2007 yılında basılan "Hüseyin Cavid – Eserleri" serisinin beşinci cildinde mevcuttur.

Birinci Mektup: (Kurbanali Şerifzade'ye, Rebiyülevvel, 1324, Dersaadet)

Hüseyin Cavid, Şerifzade'ye gönderdiği ilk mektupta İstanbul yolculuğunu şöyle anlatır: Uluhanlı'dan Tiflis'e geldim. Orada Ahundov otelinde 2 gün kaldıktan sonra trenle Batum'a geçtim. Batum'da da birkaç gün kaldım, yurtdışına çıkış için pasaport edindim, iyi bir fes ve alafranga giysi aldım. Nihayet 19 Nisan akşamı Pagi adlı Fransız vapuruyla Batum'dan Dersaadet'e yola çıktık. Vapurda Moskova'da ticaretle uğraşan kültürlü dört Osmanlı Türk'üyle tanıştım. 20 Nisan sabahı Trabzon'a vardık. Vapur burada 6 saat kalacakmış. Biz de bunu fırsat bilip Trabzon'u

¹⁹ Kurbanali Şerifzade, 1854 yılında Nahçıvan'da doğmuştur. Temelini Muhammed Taki Sıdkî'nin attığı, Usul-i Cedit'le eğitim veren Mekteb-i Terbiye'nin Nahçıvan'da açılmasına katkı sağlamış, birçok önemli aydının yetişmesinde maddî ve manevî destekte bulunmuştur. Dönemin meşhur mizah dergisi *Molla Nasreddin*'de "Leylek", "Hacı Leylek", "Mozalan Bey" imzalarıyla yazıları çıkmıştır. Cavid'in eğitim için İstanbul'a gitmesini teşvik etmiş, onun hâmisî ve sırdaşı olmuştur. Şerifzade'nin vefatı üzerine Cavid'in, Bakü'de çıkan *Açık Söz* gazetesinde "M. Kurbanali Şerifzade'ye" başlıklı yazısı derç edilmiştir. Cavid yazısına: "Samimî millet hâdimlerinden biri de terk-i hayat etti" cümlesiyle başlamış, merhumu "Sağ elinle verdiğini sol elin duymasın usulüne en çok riayet eden sâdık, fedakâr, hamiyetli bir sîmâ" olarak tavsif etmiştir. Yazıda Şerifzade'nin hayatına dair kısa bilgiye de yer verilmiştir: "Merhum zengin bir aileye mensup değildi. Yoksul genç iken Nahçıvan'ı terk etmiş, Bakü'ye gelmiş, Türkistan'a geçmiş, yeni işletilmekte olan demiryollarında çalışmış, bir iki sene zarfında kendi itibar ve sebatı sayesinde maruf bir müteahhit kesilmiş ve büyük roller ifa etmeye başlamıştır" (Hüseyin Cavid, *Açık Söz*, no: 492, 9 Haziran 1917). Şerifzade bu müteahhitlik ve mühendislik bilgisini daha sonra yapılacak olan Tiflis – İrevan demiryolu hattının yapımında kullanacaktır.

gezmeye koyulduk. “Trabzon çok iyi ve sefalı, ruh-perver ve neş’et-güzer bir beldedir. Evvelâ denizden ufak bir kasaba gibi görünüyordu. Seyredip gezdikten sonra mülâhaza ettim. Büyük bir belde ve vilâyet mahsup olunur.”

Bilahare vapura döndük. Vapurda biri Mekteb-i Tıbbiye öğretmeni, diğeri Mekteb-i Harbiye talebesi olan 2 kişiyle daha arkadaş olduk. Samsun’da da vapurun bekleyeceğini öğrendikten sonra 6 arkadaş şehri gezmeye başladık. 9 saat gezip dolaştık, beraber yemek yedik, Rüşdiye mektebinin bahçesinde jimnastik yapan çocukları seyrettik. Birkaç küçük şehirde daha kısa süreli molalar verdik ve sonunda İstanbul Boğazı’na vardık. “Öyle ki subh açıldı, temaşa ettik: Boğaz ne Boğaz! Allah zeval vermesin!”

Üç saat bekledikten sonra topçu askerler ve iki kaptan gemiye teşrif etti, vapuru muayene edip geçişe izin verdi. Boğazın içiyle bir buçuk saat ilerledik ve nihayet köprüye yanaştık. “Boğaz’ın evvelinden köprüye kadar her taraf imaret, mescit, bulvar; seyahat etmeli ve sefalı yerler idi.”

Kayığa binip rıhtıma çıktım. Silah ve birtakım yazı dolayısıyla üstümüzü aramaya başladılar; bir şey bulamadılar. “Haydi yavrum, haydi oğlum; Allah’a ismarladık!” deyip serbest bıraktılar. Gümrükte çantalarımızı açmamız ve pasaportları hazırlamamız emredildi. Buldukları bir çert (?) tütün için 8 kuruş ceza yazdılar. Kanunlar muntazam ve takdire lâayık şekilde icra ediliyordu; lâkin yazıcılar, getirdiğim 11 seccadenin gümrük kaydı için benden 25 kuruş rüşvet adılar. Sukut-ı hayale uğradım.

Sirkeci’de Bâbıali Caddesi’nin karşısında İzmir adlı otelde 13 gün ikamet edip daha sonra Validehan’da bir oda konuştum ve tağyir-i mekân ettim. Birkaç gün içerisinde mühim yerleri gezip seyrettim: Büyük mescitler, antika-haneler, tramvaylar, yer altı makineleri, vapurlar... Kafkasya’dan tahsil için gelmiş ağaları, efendileri tek tek arayıp bazılarını bulmaya muvaffak oldum. Onlarla iki günde bir buluşup sohbet etmekteyiz. Yedi sekiz kişinin eğitim için Beyrut’a dahi gittiğini öğrendim. Bilgi düzeyi aşağı ve yaşça küçük olanlar, İstanbul’da bazı “küçük rütbeli” okullara kabul edilmiş ve buralarda tahsile devam ediyorlar. Malûmatlı bazı zevat ise hiçbir okula devam etmeyip İstanbul’da irtibat kurdukları edib ve fâzıllardan gayr-i resmî surette tahsil almaya gayret ediyorlar. Ben de evvelâ heveslendim ki her bir işten sarf-ı nazar edip sadece tahsille meşgul olayım; ama baktım ki elimdeki parayla sadece bir buçuk sene idare edebi-

lirim. Sonra nerden para bulacağım? Bu sebeple ticaret yapmayı planlıyorum ki bu da benim günde 6 saat vaktimi alacaktır. Geri kalan zamanımda komşum Şeyh Efendi'den günde 3 saat Fransızca dersi alacağım. Böylece Kafkasya'dan buraya okumaya gelenlerle yarışır hâle geleceğim. Kimin daha iyi tahsil aldığı ise Kafkasya'ya dönüşte anlaşılır inşallah!

“İstanbul'un havası güzel, Boğaz'ın havası pek güzel ve karşısının havası dahi güzel ve iyicedir vesselam.” Cavid, mektubun sonunda vakit darlığı nedeniyle tafsilatlı olarak ve okunaklı bir imlâyla yazamadığı için muhatabından özür diler, selam söylenecek isimleri sırayla zikrederek mektubunu bitirir. İmza: Hüseyin Sâlik Rasizade Nahçıvanî, Dersaadet, Vâlidehan'da.

İkinci Mektup

Cavid'in Meşhedî Kurbanali Şerifov'a gönderdiği ikinci mektup, 26 Şaban 1324 [15 Ekim 1906] tarihlidir. Cavid daha önce göndermiş olduğu mektuba cevap alamadığından şikâyet eder ve ilk mektubu bir bakıma özetler. Bu mektupta, kaldığı Validehan hakkında detaylı bilgi verir: “Validehan'da sâkin olanlar hep Acemler, İranlılar olduğundan devlet nezdinde o kadar mütenabih değil, ama dışarılarda olan arkadaşların menzillerinde bir gazete yahut istiklâle dair ber-akis [aksine]bir söz okunması ve konuşulması hep memnudur. Validehan ve İstanbul'un öte tarafı, yani köprü'nün diğer semti, “hür ve gür” olarak tesmiye olunur. Buralar bazı kuyudat ve can sıkıntısından âzâttir. Validehan'a, (burada İranlılar barındıkları için) karşıda ecnebiler sâkin olduğu semtlere ahrârâne gazeteler getirmek, ecnebi postaları tavassutu ile pek kolaydır. Buna binaen şimdi Kafkasyalıların, Kazanlıların çoğu karşıda;birkaçı da Validehan ve civarında mesken tutmuştur. Bu sebepten ve bana faydalı olacak muallimlerin buraya yakın olmasından dolayı Validehan'ı kendime mesken ettim.

Kasımın evvelinden derse başlayıp günde bir saat Fransızca, iki saat da Türk lisanında edebiyat ve tarihe dair bazı ilimleri okuyorum. Üç dört saat da mezkûr derslere hazırlanmakla meşgul oluyorum. Başka bir iş yapmaya vaktim olmuyor. Haftada ancak Cuma günü tatil edip birtakım ihtiyaçları karşıladıktan sonra dört beş saat da Kafkasyalı arkadaşlarımızın maiyetiyle Boğaziçi'ne ve bazı hissiyat artıran yerlere gidip bir nevi tağyir-i hava ediyoruz. Birkaç İranlı talebeyle müştereken Validehan'a *Hablü'l-Metin* gazetesi getirtiyoruz. *İrşad* da Mirza Abdullah'a geliyor.

Kafkas'ın mihnet-engîz haberlerini okudukça perişan-hâl olacağımızı nazara alıp bazı sıkıntıları refetmek için *Molla Nasreddin* amcaya yazdım ki dergiden Rusya'nın İstanbul'daki postasına yollasınlar.

Hâricî gazetelerden her türlü malûmat alıyoruz ve Cuma günleri bazen kıraathanelerde bazen de Kütüphane-i Umumiye-i Osmaniye'de oturup ahvâl-i dâhiliyeyi lâyıgınca mütalaa ediyoruz. Velhasıl asude bir vakit bulamıyorum. Nahçıvan'da mektebi bitirdikten sonra fevt ettiğim fırsatların ve vakitlerin telâfi-i mâfâtına [edilen bir ziyanın birazından faydalanma] burada çalışmalıyım.”

Cavid mektubunda gözlerindeki zayıflığın da zaman kaybına sebebiyet verdiğini, İstanbul'a geldikten sonra “Almanya'da göz doktorluğu mektebini imtiyazla bitirmiş” Ziya Efendi adlı doktora muayene olduğunu, onun önerdiği ilaçlarla şifa bulduğunu, yazdığı numaralı gözlüğü ise İstanbul'da bulamayıp Paris'ten on dört günde getirttiğini, bu uğurda 3 lira harcadığını ve nihayet saadete kavuştuğunu da belirtir.

“Boğaziçi'nin havası pek lâtif olduğundan Karadeniz'e kadar hep güzel güzel köyler, sayfiyeler tesis etmişler. 60 kadar ufak şirket vapuru -ki ancak 500 adamı hâvi olabilir- mahalle vapuru ismiyle ve ucuz fiyatla yolcuları şuraya buraya taşımaktadırlar. Geçen gün *İkdam*'da okudum ki yine büyük ve hızlı iki vapur gelmiş. “Tîr-i Müjgân” ve “Fez-i Âlem adlı bu vapurlar, Bahr-i Sefid'de kullanılmalıdır. İstanbul'da dört tramvay yolu var ki her birinde 24 kadar vagon oluyor. Karşıda, köprü'nün öbür tarafında, daha bir tünel yolu vardır ki on dakikaya kadar inişten yokuşa kalkıyor. İstanbul'da çok büyük kıraathane ve kütüphaneler var; ama lâyıklarınca kitapları ve gazeteleri yoktur. Çünkü her bir iyi münderecat ve matbuat yasaktır. Böyle anlaşılır ki dört beş sene bundan akdem Türkiye'de hür eserler varmış ve cemaat de böyle dehşetli surette sıkı tutulmazmış. Alelhusus Kütüphane-i Umumiye-i Osmaniye'nin bir tarafında yedi sekiz sandık kadar kitap vardır ki beş sene bundan akdem memnu değilmiş; ama şimdi yasak olmuş.

İstanbul'da müteaddit ve gûnâgûn tiyatrolar var. Alelhusus Ramazan'da büsbütün kesebe ve esnafın dükkânları geceler açık olduğuna göre tiyatrolar da ziyadeleşir ve Türkler o gecelerde tiyatroya gitmeye talip ve râğıp oluyorlar. Karşı, köprü'nün öbür tarafıdır ve sekencesinin çoğu ecnebi olduğundan içkiye ecnebilere mümanaat yok; ama Müslümanlara hep

yasaktır. Kimse ale'z-zâhir içemez; ama İstanbul'un bu nısfında -ki Peygamber'in abası, imâmesi, sancak-ı şerifi ve sair müteberrike şeyler oluyor- hiçbir dükkânda açık içki satılamaz. Bu taraf, o şeyler sebebiyle devlet ve cemaat indinde muhterem ve azametli hesap olunur. Böyle ki kerrât süferâ ve konsoloslar, bu semtte sâkin olmaya talip olsalar da devlet kimseye izin vermemiş. Kart varak bilumum yasaktır. İnâs fırkası, büsbütün hanımlar, yüzü açık ve hürdürlere; ama nâ-münasip bir şey yapamazlar. Hilâf-ı şer' bir iş neşet ediyorsa devlet çok sıkı tutuyor. Ama bazılarının da muhtasar bir yüz örtüsü vardır.

Türkiye'de müze sanatına terakki vermeye çok telaş ve sa'y olunur. Geçen günlerde bir tiyatroya gitmiştik. İran hürriyet-hâhlarının Fransızca sebihini çıkarırlardı. İstanbul'da debistan-ı İraniyan olduğu gibi Trabzon'da da var. İzmir'de de bugünlerde müşir-i huzur tavassutu ile tesis olundu.”

Hüseyin Rasizade Nahçıvanî, İstanbul

Üçüncü Mektup (16 Teşrin-i evvel 1906)

Bu mektupta Cavid, Nahçıvan'dan biri onu sevindiren diğeri ise kederlendiren iki mektup aldığını yazar. Yine bu mektuptan Şerifov'un, Cavid'in İstanbul'a gitme fikrini desteklediğini, hatta annesinin bu ayrılıktan dolayı çok üzüleceğini bildiği hâlde onu teşvik ettiğini öğreniriz. Şerifov'a teşvik ve desteğinden dolayı teşekkür eden Cavid, İstanbul'da arzularına nâil olmuş; lâkin birtakım şikâyetleri de yok değil:

Bu ülkede yüreğim bin yere parçalanmış
Her biri bin nâzenin dilber elinde kalmış

Bu mektupta Cavid, Şerifov'a kardeşinden aldığı, moralinin bozulmasına sebep olan mektuptan bahseder; ondan kendisine yaptığı gibi onun da eğitimiyle ilgilenmesini ve ona yardımcı olmasını rica eder. Mektup, Namık Kemal'in “Tesâdüm-i efkârdan bârika-ı hakikat doğar” vecizesiyle hitam bulur.

Dördüncü Mektup: (Nahçıvan'da Mîr-i Muhterem, Vatan-düst-
1 Muazzam Meşhedî Kurbanalî Ağa Şerifov Hazretlerine Takdime-i
Âcizânem, Âd-i Adhâ 1326)

Bu mektup, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Şerifov'un mektubuna cevaben kaleme alınmıştır. Şerifov, mektubunda Cavid'i "mesut Türkiye'nin büyük bayramı ve Meclis-i Mebusan'ın küşadı dolayısıyla" tebrik etmiş, Cavid de cevabında "filhakika mesut gibiyim, belki de mesudum; fakat be-her-hâl bu mesudiyet, bu şeref; Şerifovların, Sıdkilerin terbiye-i nikbînânelerinin netice-i şa'şaadârı ile teşvikat-ı kıymetdârına râcidir" diyerek Meclis-i Mebusan'ın küşadına sanki pek sevinmediğini izhar etmiş, siyasete mesafeli duracağını daha o zamandan ortaya koymuştur.

Cavid bu mektubunda İstanbul'da bulunduğu bazı İran ahrârından bahseder. Onlarla beraber Boğaziçi vapuruyla "Kadıköyü isminde bir köye" gittiğini, orada ikamet eden İranlılarla görüşüğünü ve tekrar İstanbul'a döndüğünü anlatır. Bu uzun bahisten sonra Şerifov'a kendi maişetine dair bilgi verir: "Efendim, bendeniz ta Ramazan'a kadar beş altı ay "idâdî" programını ikmâle çalışırdım ve her hafta da meşhur filozof Rıza Tevfik Bey'den bazı hakayika dair bir iki ders, program hâricinde okuyordum. Sonra hürriyet gelir gelmez Rıza Tevfik Bey Edirne mebusu intihap edildi, bazı âsâr-ı nâfia neşrine başladı, Darülfünun edebiyat şubesine profesör tayin edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından millet vekâletine nâmzet oldu. Hülâsa iş aştı taşı; bize vakit kalmadı! Sonra Ramazan'da Darülfünuna istida takdimiyle edebiyat şubesine kayıt ve kabul olundum. Şimdiye kadar da devam ediyorum. Şimdilik benim takip ettiğim dersler: Edebiyat-ı Osmanî, Edebiyat-ı Fârisî, Tarih-i Edebiyat, Mâba'dî-i Felsefe, Tarih-i Umumî ve Siyasî, Coğrafyâ-yı Tarihî, Tabii ve Ümranî. Haftada 14 ders birinci sınıfta okuyorum. Fırsatı fevt etmemek için 7 ders de ikinci sınıfa devam ediyorum. Mektubumuz üç senelik ve üç sınıftan ibarettir. Eğer bu sene birinciden imtihan verecek olursam ve geçineceğim geçmişte olduğu gibi yolunda olursa gelecek sene de haftada 7 ders ikincide ve 14 ders üçüncüde istimâ' edip malûmat-ı lâzımeyle elde etmiş olurum. Fakat ikinciden şahadetnameye muvaffak olsam bile ihtimal ki üçüncüden olamam; fakat be-her-hâl her üç senelik malûmata dest-res olurum. Çünkü her senenin derslerini çocuk gibi ezberlemek lâzım (mademki bana ilim lâzımdır, şahadetname lâzım değil) o surette eğer muktedir olursam ikisini çocukçasına imtihana hazırlanırım; fakat üçüncüsünü bilip öğrenirim. Zehemât-ı meşakkasına pây-bent olmam. Bu program üstad-ı muhterem Rıza Tevfik Bey'in salâh gördüğü bir programdır (Şeb abistenest, ta çi zayed seher; Gece hâmilemdir; kim bilir seher ne doğacak).

Demek ki berhayat olursam ve geçinecekte zorluk çekmezsem topu topu benim İstanbul'daki evkat-ı tahsiliyem bir buçuk sene kadar küçük bir müddetten ibaret olacaktır. Fakat! İşte meselenin en yaralı noktası bu istifhamlı, bu hayretli "fakat"tan ibarettir. Çünkü bu "fakat" bendenizi çocukluğumdan beri görmediğim, bilmediğim, sevmediğim, sevemeyeceğim o korkunç, o müthiş hiçliye, dilencilik denilen o kuduz illete yalvartmak istiyor. Fakat efsus, hezar efsus, benim tabiatım, yaratılışım bütün bütüne bu illetten kaçır, bu zilletten korkar. Ben hamallığı, hizmetkârlığı pek ziyade severim; fakat böyle bir devr-i hürriyet ve zamânî-i saadette benliğimi satmak, esir olmak istemem. (Esir olduğum bir şey varsa o da hakikat ve muhabbettir). Esaret zincirine bağlanmaya, o mülevves kaydı çekmeye razı olamıyorum. Sebebi ise ağır yük taşımaya, mağrurâne bir minnet çekmeye gönlüm bir türlü kani olamıyor. Meşhur Kemal Bey demiş ki "Kimsenin lütfuna olma tâlip; ivazı cevher-i hürriyettir." Bilmem ki hiç ömrünüzde özgelere ihtiyaç hissiyle mütehassis oldunuz mu?

Sözün en kısası bendeniz şimdilik elimde olan beş üç liradan yemeye yemeye (daha doğrusu haftalarla peynir ekmekle kanaat ederek) kemâl-i sefâletle artırabildiğim cüzî bir meblağla birkaç ay kendimi idare edebilirim. Yalnız burası bilinmeli ki hayatım felâsife-i kelbiyyun -ki yaşayışları kelb yaşayışından tefrik olunmaz- hayatından pek farklı değil. Lâkin geçen sene yazdığınız programa tevfikeyen ve o taahhüdata istinaden yaptığım en büyük yanlış üç senelik geniş bir programdan ileri gelme bir hata oldu ki onu tahvil etmek imkân hâricinde addolunacak kadar güçtür. Fakat bununla beraber şu müddet-i malûmeyi her türlü felâkete göğüs germeli olsam bile devam ettireceğim, bu hususta her meşakkati bir yolluk göze aldırılmışım"

Mektubun alıntılanmayan kısmından Cavid'in ona vaat edilen bursu alamadığı, mektup yazıp durumunu hatırlatmaya da utandığı anlaşılır.

Beşinci Mektup: (Cenab-ı mahdum u muhterem Ağa-yı Şerifzade-i Kurbanali Hazretlerine arıza-ı âcizânemdir. 23 Şubat 1909)

Cavid, mektubuna Şerifzade'yi Nevruz Bayramı münasebetiyle tebrik ederek başlar. Devamında uzunca bir felsefî bahis açar ve bu bahiste daha sonra yazacağı eserlerinde çokça söz ettiği, âdeta hayat felsefesi hâline getirdiği "İnsan, daima aldanmaya mahkûmdur" fikri de yer alır. Cavid,

mektupta mâlî sıkıntı meselesine tekrar değinir. Kafkasya'dan beklediği para yardımını yine alamamıştır. Tanıdığı Osmanlılardan istediği kadar istiane edebileceğini, yani dilenebileceğini yazar, lâkin “mutî” tabiatı kabul etmeyip “saf ve pak vicdanla” yaşamayı arzu ettiği için buna teşebbüs etmez.

Cavid mâlî yetersizlik nedeniyle eğitime devam edemeyeceğini ve Kafkasya'ya dönmek istediğini şöyle ifade eder: “Şimdi ben, en lâzımlı tahsilime bitmiş nazarıyla bakıyorum. Bundan sonrası ise Dârülfünun dersleri peyderpey mecmua suretinde neşrolunacaktır. Ha mektepte hocadan dinlemek, ha defterden, mecmuadan tetkik ve tettebbu etmek; her ikisi bence müsavidir. O da hem burada mümkün hem Kafkas'ta. (...) Artık halka boyunduruk olmak istemem. İane torbasını da yırttım, parçaladım ki bir de gözüm görmesin, hissiyatım hırpalanmasın. Biz istikraza talip idik, ianeye ise talip olmadığımı tekrar arz ederim. Bir de hülâsa olarak, âcizane hem de pek âcizane rica ederim, pak vicdanınıza ant veririm, bir daha ne Rahim Han'a, ne Hacıyev'e, ne Hacı Resul'e, ne Cemiyet-i Hayriye'ye ne de cemiyet-i şeriyeye müracaat etmeyesiniz. Edecek olsanız hem sizden incinirim hem de kabul etmem. Burada kalmak iktidarım bittikten sonra orada arz-ı vücut ederim.”

Beşinci mektup, “mektub-ı âcizanemi kimseye okumayın” ricasıyla sonlanır. (Hulûskâr-ı bî-miktarınız Hüseyin Cavid Rasizade)

Altıncı Mektup: (Muhterem Şerifzade Hazretlerine hulûs-nâme-i âcizânem. 10 Mart 1909)

Altıncı mektuba iyimser bir hava hâkimdir: “Bugün fazilet-perver kardeşim Şeyh Muhammed Ağa cenaplarından bir mektup aldım. Temdid-i tahsil için harçlık göndereceğini temin ediyor. Üç dört gündür ki bir iki talebeye ders verip onlardan da elli altmış kuruş hakk-ı tedris alıyorum. İstikbalimiz iyileşecek gibi addolunabilir.”

Şerifzade, Cavid'e gönderdiği mektupta “Nahçıvan'a dair sathî bir malûmat” vermiştir. Cavid, Şerifzade'den bir sonraki mektubunda “İrevan'da Türkçe tahsil hakkında ve maarif-i İslâmiye nâmına hissolunan teşebbüsat ve ikdâmâta dair bir şeyler” yazmasını rica ederek mektubunu bitirir. (Lütf-dîdeniz Rasizade Hüseyin Cavid Nahçıvanî)

Yedinci Mektup: (Huzûr-ı hamiyet-mendânelerine. 14 Haziran 1909)

“Yalnız kendiniz okuyacaksınız” ihtarıyla başlayan yedinci mektup, Şerifzade’nin 20 Mayıs tarihli mektubuna cevap olarak yazılmıştır. Bu mektup öncekilere kıyasla epey uzundur. Mektupta sosyal meselelere temas edilerek Kafkasya ve İran, keskin ifadelerle tenkit edilir: “Her şeyde, her meslekte, her hususta bir terbiye-i muntazama, bir mûmârese-i mahsusa vardır ki insan, o terbiye ile takip edeceği meslekte kesb-i ihtisas etmelidir, büyük bir nüfuz-ı nazara mâlik olmalıdır. Bizim millet-i necibede bu ihtisasa, bu iktidara tesadûf edilmez. İran’ın ‘hezar-pîşe, kem-mâye’ sanatkârlarına mahsus bukalemun bir istidada mâlikiz ki cidden nazar-ı muhakemeye alınsa hiçbirimizde iki paralık fikir olmadığı tebeyyün eder.”

Mektubun muhtevasından Şerifzade’nin Cavid’e yazmış olduğu mektupta Nahçıvan’da görülen “hiss-i millî”den bahsettiği anlaşılır. Cavid bu hususa: “Nahçıvanlılardaki hiss-i millî acaba bir terbiye-i medeniye mahsulü müdür yahut nâgehânî bir atıyye, bir ilham neticesi midir? Tabiidir ki bir ilham milham neticesi değil. O bir galeyân-ı muvakkat, bir heyecan-ı hevâiden başka bir şey değildir.” şeklinde cevap yazarak bu konuda karamsar olduğunu ifade eder.

Cavid, “hiss-i millî”nin ancak terbiye-i medeniye ile olacağı inancındadır. Bu terbiyeye ise maalesef ne Kafkasya’da tesadûf edilir ne de İran’da: “Terbiye-i medeniye gelince ki esas odur! Elhamdülillah; o, külliyyen mefkuttur. Bu sebeple bendeniz İranlıların ve Kafkas’ın henüz medeniyete yaklaşmamış taraflarının âtisini yirmi otuz seneye kadar pek zahmetli ve karanlık görüyordum. Niçin, diyeceksiniz. Çünkü esas yoktur, efendim, esas! Esası, kökü berkitmek için yalnız ‘evolution’, kanun-ı tekâmüle ihtiyaç vardır. Cüz’î ve sathî bir idman ve mûmârese ister. Yoksa işte esas olmaz ise inkılâp hiçbir fayda vermez. Fakat mamafih ben Kafkasya’nın istikbalini İran’a nispeten daha ziyade parlak görüyorum. Bize yalnız mektep lâzımdır. Bütün inkılâb-ı medeniye hep mektep mahsulüdür.”

Satır aralarında Sultan Reşad’ın ismine tesadûf edilir: “Türkiye’den de el öpmek, etek öpmek merasimi çoktan kalkmıştır. Bence temellük, müdahane bilmeyen ve kayd-ı minnetdârîden vareste olan bir çoban, Sultan Reşad gibi hür bir padişahdan daha hürdür, daha haysiyetlidir.”

Bu mektupta İstanbul'a dair çok kısa bilgi verilmiştir: "İstanbul'a dair hiçbir şey yazmak istemiyorum. İdâre-i Örfiye kalkmış, sükûnet ve emniyet hükm-fermâ, ciddiyet ve faaliyet azıcık görünmeye başlıyor. İngiltere'ye heyet-i mahsusa gönderiliyor. Zaten vukuat-ı hâzırayı siz de bizimle beraber biliyorsunuz, yazmak fazla."

Cavid, ileriye yönelik planlarından da bahseder: "Efendim, ben -sağlık olsun- marta kadar Kafkasya'yı ziyaret edeceğim, ziyaretinize -ki bence en büyük saadettir- nâil olacağım. Lâkin İstanbul'dan yavaş yavaş soğumaya başlıyorum. Sebebi ise meslekimize ait safahatı kısmen, yani bize lâzım olacak derecede görmüş gibi oldum ve kuvve-i mâliye de zaten yan bakmaya başlıyor; hatta kuvve-i mâliyeye mâlik olsam bile yine İstanbul'a veda etmeyi maslahat görüyorum. Şimdi mükemmelce bir ecnebi lisanına ihtiyacım var ki iki üç sene uğraşmak lâzım. Ona da para yok. En maslahatı bu ki Rusçayı öğrenmeye çalışayım. Eğerçi İngilizce, Almanca, Fransızca lisanlarından birini lâıyığıyla öğrenmek vaciptir; fakat ne çare ki "Dest-i biçâre çün be câme nehed, çâre coz pirahen deriden nist" (Çaresiz adam etekten tuttuğu zaman gömleği yırtmaktan başka çare yoktur). Lâkin burası da var ki gelecek eylülde rüşdî mekteplerinden birinde ayda üç lira kadar, belki daha ziyade maaşla tedris edebilirim. Çünkü esnâ-yı müzakerede tanıdıklarımın bir ikisi bana söz verdiler. Zaten söze ne hâcet! Dârülfünun ve idâdî muallimlerine Fârisî tedrisatı nokta-ı nazarından fâik olmasam bile beraber olacağıma hiçbir şüphem yok. Şimdi ben düşünüyorum ki eğer bir ecnebi lisanını, o milletin kendisi gibi, yani lâıyığıyla bilmek arzu etsem lâ-akall üç sene hiçbir şeye bakmadan onunla uğraşmalıyım. Şimdi burada her zahmete mütehammil olup da aldığım maaşla fakirane bir güzeranla burada üç dört sene dahi hem tedris hem de tederrüs edebilirim. Lâkin vâlidem, vatanım, vatandaşlarım bütün bütün unutulacak bir hâle gelir. Şimdi burada binlerce, iş başında sâhib-i haysiyet Tatar, Türkistanlı, Kafkasyalı, Kıvrımlı vardır ki tahsilini ikmal ettikten sonra İstanbullu olmuştur. Bu, bence pek güç. Şimdi benim son nokta-ı nazarım: Rusça gayet mükemmel bilmek. (...) Şimdi asıl maksat, vatana hizmet, hem de lâıyığıyla hizmet etmektir. Bakü'de kâfi derecede muallim var, Gence'de hakeza. Şimdi bendeniz eğer mümkün olsa evvel Tiflis, sonra İrevan; bunlardan herhangisini maslahat görürseniz bence makbul olur."

İlginçtir ki ihtiyaç olduğu hâlde Cavid, “fakat Nahçıvan’da yaşamak bence muhâlâtandır” yazarak memleketine hizmet etmeyi düşünmemiştir. Nahçıvan’da Rusça öğrenmenin muhal oluşu, bu tercihte etken olabilir. Ancak “Nahçıvan’da her yazın tatil zamanları istediğimiz projeleri tertip eder, ziyalı gençlerin gözünü açmaktan geri durmayız.” cümlesinden Cavid’in Nahçıvan’ı tamamen göz ardı etmediği anlaşılır.

Bu, Cavid’in Şerifzade’ye İstanbul’dan gönderdiği son mektuptur.

Osmanlı Matbuatında Hüseyin Cavid

Hüseyin Cavid, şiir yazmaya çok erken yaşlarda başlamıştır. Daha mahalle mektebine devam ettiği sırada “Gülçin” mahlasıyla şiirler yazdığı bazı kaynaklarda zikredilse de bu şiirler derlenip neşredilmemiştir. Cavid’in Kafkasya matbuatında şair olarak imzasına ilk defa 23 Ocak 1904 tarihli *Şark-ı Rus* gazetesinde tesadüf edilir. “Sâlik” mahlasıyla Farsça yazdığı bu şiiri Cavid, hocası Muhammed Taki Sıdkî’nin hâtırasına ithaf etmiştir.

Cavid, Nahçıvan’da başladığı şairlik meşgalesine İstanbul’da da devam etmiştir. *Bahar Şebnemleri* adlı kitaptaki bazı şiirlerin altına not edilen İstanbul, Büyükdere, Kâğıthane, Büyükada gibi semt adlarını dikkate alarak bu şiirlerin İstanbul’da yazıldığını söylemek mümkündür. Cavid, İstanbul’da birçok şiir kaleme almasına karşın, bu şiirlerden sadece üçünü *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında neşrettirmeye muvaffak olmuştur.²⁰ “Yad-ı Mazi” ve “İlm-i Beşer” şiirleri “Kafkasyalı Hüseyin Cavid”, “Sonbaharda” şiiri ise “Darülfünun edebiyat şubesinden Hüseyin Cavid” imzasıyla yayınlanmıştır.²¹ “Sonbaharda” şiiri, derginin tahrir heyeti tarafından “acıklı” addedilerek şiirin sonuna aşağıdaki dörtlük ilave edilmiştir.

²⁰1963’te İstanbul’da basılan bir kitapta *Sırat-ı Müstakim*, Bakü’de neşredilen bir mecmua olarak zikredilmiştir: “Cavid tarafından İstanbul’da yazılan ilk şiirlerin o zamanki Türkiye matbuatında intişar edip etmediğini bütün araştırmamıza rağmen maalesef tespit edemedik. Lâkin İstanbul’da yazılan bu şiirlerin o zaman Bakü’de münteşir *Sıratü’l-müstakim* ve *Füyuzat* mecmualarında basıldıkları malumdur” (Mustafa Hakkı Türkekul, *Azerbaycan Türk Şairi Hüseyin Cavid*, İstanbul 1963, s. 12).

²¹Yavuz Akpınar, *Sırat-ı Müstakim*’de çıkan üç şiir hakkında daha önce bilgi vermiştir. (Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, s. 435)

Bu bir neşîde-i giryân ki her enînden
 Sımâh-ı dehşete çarpar meâl-zâr-ı hayat
 Yazık ki şî'rimizin böyle en güzîninden
 Nasîbimiz oluyor en acıklı hissiyât.

Sırat-ı Müstakim, 1909 yılında İstanbul'da neşredilen en mühim dergilerden biridir. Muhtevasına bakıldığında derginin ilgi dairesinin geniş bir coğrafyayı kapsadığını söylemek mümkündür. Bu geniş coğrafya içerisinde özellikle Rusya Müslümanları çokça bahis mevzusu edilmiş, Rusyalı Müslüman münevverlerin yazılarına geniş yer verilmiştir. Derginin takip ettiği meslek ve özellikle Rusya Müslümanlarına yönelik tutumu, Cavid'in *Sırat-ı Müstakim*'i tercih etmesinde esas âmil olmuştur kanısına varılabilir.²²

Hüseyin Cavid, maddî ihtiyaç nedeniyle Darülfünun'daki eğitimini tamamlayamamış ve 1909 yılının sonbaharında Azerbaycan'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra da bir daha İstanbul'a gidememiştir. Buna rağmen Cavid'in bazı şiirleri İstanbul basınında yayınlanmaya devam etmiştir. 14 Kasım 1911 tarihli *İctihad* mecmuasında "Küçük Serseri" başlıklı şiir, "Kafkasyalı Hüseyin Cavid" imzasıyla neşredilmiştir. Bu şiirin *İctihad* mecmuasına nasıl ulaştığı merak edilebilir. Şiir, Bakü'de, *Hakikat* gazetesinde ilk defa 1910 yılında çıkmıştır. Cavid'in ilk şiir kitabı olan *Geçmiş Günler*'in neşir tarihi ise *İctihad*'daki tarihten daha sonradır. Dolayısıyla bu şiiri *İctihad* mecmuasına, İstanbul'da bulunan ve Cavid'i tanıyan birisi getirmiş olmalı. Bu ismin, o tarihte İstanbul'da bulunan ve *İctihad* mecmuasının nâşiri Abdullah Cevdet'e yakınlığıyla bilinen Kafkasyalı Ali Bey Hüseyinzade olduğu kuvvetle muhtemeldir.

"Kafkasyalı Hüseyin Cavid" imzalı "İhtiyar Bir Türk'ün Vasiyeti" başlıklı diğer bir şiir de 20 Kasım 1913 tarihli *Halka Doğru* gazetesinde çıkmıştır.

²² Cavid'in *Geçmiş Günler* kitabına aldığı şiirlerden biri de "Veremli Kız" şiiridir. Cavid hakkında yazılan hatıralarda bu şiirin İstanbul'da yazıldığına dair bir not yer alır. Memmed Rahim, Cavid'den naklen şöyle anlatır: "İstanbul'dayken bir gazetede şiir müsabakası ilan edildiğini okudum. Ben de bu şiirimi takdim ettim: Sarı gül, ey şikeste solgun nur! / Niçin âlûde-i gubâr oldun / Çeşm-i nâzında başka remz okunur / Söyle bir, söyle sen niçin soldun? Bu şiiri, verem hastalığına yakalanmış bir kıza yazmıştım. Hiç beklemediğim hâlde mükâfat aldığımı öğrendim" (Memmed Rahim, "Kudretli Yazıcı", *Cavid'i Hatırlarken*, s. 222-223).

Hüseyin Cavid'in *Bahar Şebnemleri* kitabında yer alan iki şiiri de 1918'de, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda çıkmıştır. Her iki şiir, aynı sayıda derç edilmiştir. Kitapta "Pembe Çarşaf" adıyla yer alan şiir, dergide sadece "Çarşaf" başlığıyla verilmiştir. Dergide ayrıca *Bahar Şebnemleri* kitabının dergiye geliş serüveni anlatılmış, Kafkasyalı şairin Osmanlı edebiyatını örnek alması takdirle karşılanmıştır:

"Kafkasya'nın en muktedir şairlerinden Hüseyin Cavid Bey'in Bakı'de yeni neşredilen *Bahar Şebnemleri* unvanlı mecelle-i eş'arını [şiir kitabını] bu kere şehrimize gelen Kırım Harbiye Nâzırı Cafer Bey muhibbimiz [dostumuz] bize iâre etmek [ödünç vermek] lütfunda bulundu. Biz de bundan iki manzumeyi mecmuamıza naklediyoruz. Bunların mütalâasından karilerimiz anlayacaklardır ki Kafkaslı millettaşlarımız bizim edebiyatımızı temaşşuk etmeyi [örnek almayı] tekâmül için en kestirme tarik [yol] telakki etmişlerdir. Bu şeh-râhta [yolda] devam edildikçe beş seneye kalmaz Osmanlı, Kırım, Kafkas edebiyatları ittihat eder [birleşir]. Bugün yalnız Rusya'daki Müslüman "intelijansiya"sının (erbâb-ı dâniş) anlamakta olduğu bu tarz ve şive, halkça da anlaşılacak olursa Türk'ün câmiası için ne büyük mazhariyet!"

Bu dönemde Rıza Tevfik de *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* yazarları arasındadır. Eski öğrencisinin Osmanlı Türkçesinde yazdığı şiirlerle yıllar sonra karşısına çıkması, Rıza Tevfik'i sevindirmiş olmalı.

Hüseyin Cavid'in "Necm-i Gîsûdâr" başlıklı diğer bir şiiri de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra "Muhaceret Matbuatı"nın ilki olan *Yeni Kafkasya* dergisinde neşredilmiştir. Dergide şiir hakkında aşağıdaki açıklama yer almıştır:

"Muhterem karilerimize [okurlarımıza] bugünkü Azerbaycan şiiri ve edebiyatı hakkında bir fikir hâsıl ettirmek için ara sıra Azerî şairlerinin bazı neşidelerini derç ve iktibas ediyoruz. Hüseyin Cavid Bey'in bu nefis parçası *Bahar Şebnemleri* nâm [adlı] mecmua-ı eş'arından [şiir kitabından] iktibas olunmuştur. "Necm-i Gîsûdâr", "Halley" nâm kuyruklu yıldızın zuhuru esnasında şâyi olan [yayılan] tehlike haberleri üzerine yazılmıştır."

Hüseyin Cavid, *Yeni Kafkasya* dergisinde Ahmet Cevat'tan sonra şiiri derç edilen ikinci şairdir. Ahmet Cevat'ın dergide daha önce iki şiiri çıkmıştır.

İstanbul'da 1918'de neşredilen *Yeni Mecmua*'da Hüseyin Cavid'e dair ufak bir kayıt mevcuttur. Bakü'de neşredilen bir derginin tanıtımı olan bu yazıda Cavid hakkında aşağıdaki ifadeye yer verilmiştir: "(...) Sonra 'Harb ve Felâket' serlevhali uzun bir şiir... 1917 Kânûn-ı Sâni'sinde yazılmış olan bu uzun şiirin sahibi Cavid Bey'de Hâmid'i çok okumuş bir Fikret talebeliği sezer gibi oluyorum. Çünkü şiir biraz sonra vezni değiştirerek insana Fikret'in *Tarih-i Kadim*'indeki feryatlarını hatırlatıyor:

Arkadaş, yoldaş, ey vatandaş uyan
Yatma artık yeter, değişti zaman²³

Hüseyin Cavid'in ismi Fuad Köprülü'nün de bir makalesinde geçer. Köprülü, Yusuf Bey Vezirof'un *Azeri Edebiyatı Tarihi* adlı kitabından bahseden yazısında Hüseyin Cavid ve Ahmed Cevad'ın ismini zikrederek: "Bu şairlerde kısmen eski İran mukallidi şairlerin, kısmen de Namık Kemal, Hâmid, Ekrem, hatta Tevfik Fikret, Mehmed Emin gibi muahher Osmanlı şairlerinin tesirâtına bile tesadüf olunabilir" der.²⁴

Hüseyin Cavid'in Osmanlı Matbuatında Neşredilen Şiirlerinin Listesi

1. "Yâd-ı Mâzi", *Sırât-ı Müstakim*, no: 32, 19 Mart 1325 [1 Nisan 1909], s. 85-86.
2. "Sonbaharda", *Sırât-ı Müstakim*, no: 38, 14 Mayıs 1325 [27 Mayıs 1909], s. 180-181.
3. "İlm-i Beşer", *Sırât-ı Müstakim*, no: 53, 27 Ağustos 1325 [9 Eylül 1909], s.7.
4. "Küçük Serseri", *İctihad*, no: 34, 1 Teşrin-i Sâni 1327[14 Kasım 1911], s. 901.
5. "İhtiyar Bir Türk'ün Vasiyeti", *Halka Doğru*, no: 31, 7 Teşrin-i Sâni 1329 [20 Kasım 1913], s. 239.

²³ Ayn. Nun., *Yeni Mecmua*, no: 43, 9 Mayıs 1918, s. 337-338.

²⁴ Köprülüze Mehmed Fuad, "Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar", *İkdam*, no: 8708, 12 Haziran 1921.

6. “Çekinme Gül”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, no: 39 (80), 1 Haziran 1918, s. 754.
7. “Çarşaf”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, no: 39 (80), 1 Haziran 1918, s. 755.
8. “Necm-i Gîsûdâr”, *Yeni Kafkasya*, no: 5, 1 Kânûn-ı evvel 1339 [1 Aralık 1923], s. 8.

S o n u ç

Hüseyin Cavid eserlerini Çarlık Rusya’sı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği olmak üzere üç farklı dönemin, üç farklı dünya görüşünün hâkim olduğu devirde kaleme almıştır. Devirler ve devrin icap ettiği telakkiler farklı olsa da Cavid kendi dünya görüşü ve edebiyat anlayışına uygun eserler yazmaya devam etmiştir. Cavid, olgunluk çağını sosyalist ideolojinin hâkim olduğu dönemde yaşadığı gibi önemli eserlerini de yine bu dönemde yazmıştır. Sovyetler Birliği, kendine has dünya görüşü olan bir ideolojinin savunucusu ve aynı zamanda uygulayıcısı bir ülkenin adıydı. Bu ideoloji kendi doğruları üzerine bir alan inşa etmiş, “tebaasını” da bu alana çekmek için her türlü tedbiri uygulamaktan geri durmamıştır. Alana sığınanları zamanla ötekileştirmiş, vatan haini addederek sürgüne göndermiş, gerektiğinde de sorgusuz sualsiz idam etmiştir.

Sovyet ideolojisi bütün çabalarına rağmen Cavid’i “alana çekme” konusunda başarılı olamamış, öngördüğü hizaya bir türlü oturtamamıştır. Cavid’i sağlığında sosyalist yapamayan resmî ideoloji, ölümünden sonra da faaliyetine devam edip netice almaya çalışmıştır. Zira Cavid gibi muktedir ve muteber bir fikir adamını resmî sınırların dışında bırakmak, rejimin karizması açısından hoş karşılanmayacaktı. Rejimin bütün çabası Cavid’i “ıslah ederek” alana oturtmaktı. Bu amaçla sipariş üzerine birçok hatıra ve biyografi kitapları hazırlanmış, Cavid’in eserlerini inceleyen kitaplarda sosyalist emareler ve temayüller aranmıştır.

“HUSEYIN CAVID'S LETTERS OF ISTANBUL AND 'CAVID' SIGNATURE IN
OTTOMAN PRESS”

Abstract

Huseyin Cavid is one of important personalities of 20th century Azerbaijani literature. Cavid breathed a new life into Azerbaijani literature with his lyrical poetry and dramas with philosophical content, deeply influencing the next generations after himself, inspired them with an outstanding literary enthusiasm. What makes Cavid an outstanding literary figure of Azerbaijani literature is that he had deeply adopted simple language, literary enthusiasm and nationalistic ideas of Istanbul's literary environment, within which he was present in between the periods of 1906-1909 and transferred these to his homeland Caucasus.

Soviet regime initially had not accepted “effendi”(master) nicknamed Cavid, which reminded of Istanbul and his mentality, had tried to disqualify him in the eyes of his people but not being successful in this and being convinced of invincibility of his legacy had tried to seek different ways to bring him in line with its own ideology. This trial had continued even after Cavid's death. In this work, relationship of poet Huseyin Cavid with Turkey has been studied.

In the first part of this work, memoirs and biographical books presenting different approaches to Cavid's life story, have been investigated in a comparative way, distortions made in Soviet period have been tried to be corrected and again, content being omitted in Soviet period have been brought to attention. In order to get an education, Cavid had arrived to Istanbul in 1906, had studied in the faculty of literature of Istanbul University. In those years, in Istanbul, he had written letters to his teacher and mentor Kurbanali Sherifzadeh who was in Nakhichevan.

In the second part of this article, attention has been given to the parts of thoughts expressed in these letters, regarding the life in Ottoman period.

The content of the third part of this work is composed by eight poems of Cavid, printed in Ottoman press in between the years 1906-1923 and in general, by information and critics given about Cavid in Ottoman press. Previous studies have established only three poems of Cavid in Ottoman press. By our broad efforts five more poems have been found and these found poems' adventure into Istanbul press have been brought to attention.

Keywords

Huseyin Cavid, Azerbaijani literature, Ottoman press, Istanbul, letter, poem.